

Klaus Bödl, Katharina Preissler [utg.]: *Die nordische Ballade als religiöser Resonanzraum. Interdisziplinäre und intermediale Perspektiven*. München 2018. Herbert Utz Verlag. 297 s. ISBN 978-3-8316-4703-3

Meld av Olav Solberg

Denne artikkelsamlinga går inn som band 32 i serien Münchner Nordistische Studien og spring ut av eit arbeidsseminar med tittelen (på norsk): «Om Gud og verda. Den nordiske balladen mellom mellomalder og modernitet». Det er ei interessant og spennande problemstilling. I innleiinga drøfter redaktørane nokre allmenne trekk ved nordisk balladediktning og peikar bl.a. på at det tilsynelatande finst få nedslag av kristendom i balladediktninga. Men denne oppfatninga er overflatisk, seier dei. Ikkje berre i legendeballadane, men også i riddarviser og naturmytiske viser er religiøse tanke- og reaksjonsmønster til stades. Dei fleste balladar med religiøst innhald har likevel blitt liggjande i tussmørker, balladeforskarane har ikkje brydd seg særleg om dei. Men to legendeballadar skil seg ut: «Draumkvedet» (TSB B 31) og «Sankt Stefan og Herodes» (TSB B 8).

Kva er grunnen til den beskjedne interessa for balladar med religiøs problematikk? Redaktørane nemner manglande kjennskap til stoffet og uklårleik kring sjølve sjangren som viktige årsaker. Det kan så vera, men det er vel så viktig å minne om at legende- eller heilagvisene med sitt opphav i katolsk mellomalder vart plasserte i skammekroken frå og med reformasjonen. I Vedels og Syvs viseutgåver er dette tydeleg. Legendevisene vart lenge rekna som useriøse, innhaldet var papisteri og rein overtru. Denne oppfatninga vart vidareført i Grundtvigs mønsterdannande, vitskaplege viseutgåve ved midten av 1800-talet, *Danmarks gamle Folkeviser*. Typisk nok inneheld Grundtvigs visegruppe *trylleviser* både naturmytiske viser og legendeviser, trua på underjordiske makter og jomfru Maria gjekk for det same. Elles er det knapt tilfeldig at nettopp «Draumkvedet» og «Sankt Stefan og Herodes» har fått ein særskild plass, høvesvis i Noreg og Sverige. Begge desse visene har kunna trekke vekslar på ei breiare interesse, «Draumkvedet» som eit norsk nasjonalepos, «Stefansvisa» som ein folkeleg Lucia- og julesong.

Både i Danmark og Sverige finst det fleire kyrkjemålingar som framstillar motiv frå legendeballadar. Ei av dei mest kjende målingane er henta frå «Sankt Olavs kappsigling» (TSB B 12). Redaktørane meiner at det

ikkje kan avgjerast om det er målingane eller legendeballadane som er den primære sjangeren. Men her er det viktig å ha klart for seg at balladen er episk og fortel ei samanhengjande historie, slik den bakanforliggjande legenden også gjer, mens målinga berre representerer eit utsnitt av denne historia. Det er altså mest truleg at kyrkjemålingane er sekundære. Kronologien talar for det same. På Albertus Pictors måling i Floda kyrka i Södermanland (ca. 1480) står forresten etterstevet til kjempe- og trollballaden «Holger Dansk og Burmann» (TSB E 133), som i nordisk samanheng går attende på *Karlamagnús saga*. Det tyder på at målarer har kjent balladen.

Om eg har forstått redaktørane rett, meiner dei vidare at legendeballaden er ein delsjanger som har oppstått isolert, i tilknytning til seinmellomalderlege kulturytringar, og i lågkyrkjelege miljø. Dei stør seg her til ein delvis forelda artikkel av Helge Skjødt (1931). Men at legendeballaden skulle ha blitt til nærmast for seg sjølv, meiner eg er svært lite truleg. Om poenget er å seia noko om korleis den nordiske balladen – inkludert legendeballaden – vart til, ville det vore naturleg, synest eg, å trekke inn Bengt R. Jonssons viktige ballade-litteraturhistoriske arbeid «Bråvalla och Lena. Kring balladen SMB 56. I» (*Sumlen*, 1989).

Helgenen Jakob og jomfru Maria i balladediktinga

I tidlegare Andebu kommune ligg ein gard som heiter *Gallis*. Ved første augnekast kan gardsnamnet verke uforklarleg, men det heile blir enklare når vi veit at namnet går attende på *Galicia*, den spanske regionen, der valfartsstaden Santiago de Compostela låg (og ligg). Ein vestfolding – eller fleire – må ha vore på pilegrimsferd dit i mellomalderen ein gong, og har kalla garden opp etter reisemålet. Ein annan gard i Sør-Noreg heiter *Jaksland* (Jakobs land), truleg oppkalla etter same prinsipp. Oppkallinga er eit utslag av interessa for helgenen Jakob den eldre, apostel og ein av dei meste sentrale av Jesu læresveinar. I tidleg mellomalder vart det sett saman ein legende om Jakob, som på mirakuløs vis siglde over Middelhavet til Galicia, der valfartsstaden oppstod.

Klaus Bödl tek i artikkelen «'Gråstenen han flyter, ock Mannen sitter på'. Die nordische Ballade über Jakobus den Älteren» for seg den litteraturhistoriske bakgrunnen for balladen om Jakob (TSB B 7), som vi har overlevert på norsk, dansk, svensk og færøysk. Få har interessert seg for

denne balladen. Bödl viser til Ådel Gjøstein Bloms analyse i *Ballader og legender* (1971) og Vicente Almazán sin artikkel i *Jakobus-Studien* (1998). For eigen del nemner eg Vésteinn Ólasons korte, men innsiktsfulle drøf-ting av «Sankt Jakob» i Joseph Harris [utg.] *The Ballad and Oral Literature* (1991), artikkelen «Literary Backgrounds of the Scandinavian Ballad».

Den eldste teksten av «Sankt Jakob» står på trykk i eit dansk flygeblad (1732). Det er nokså seint, men som Bödl seier, var det uaktuelt for den danske renessanseadelen å skrive ned viser med katolske tema i vise-bøkene sine. Vidare finst det nordiske tradisjonsoppskrifter frå nyare tid. Dei nordiske historiske og litteraturhistoriske trådane attende til apostelen Jakob er mange og lange og femner om vikingoverfall mot Galicia, og om krossferder, som ikkje sjeldan minte sterkt om vikingoverfall dei også. Den islandske skalden Einarr Skúlason nemner Galicia som *Jakobs land* i eit dikt. Kyrkjer og altar over heile Norden vitnar om at skandinavane gjorde ære på og venta seg hjelp av helgenen Jakob. På den norske primstaven vart han kalla Jakob våhatt, og hadde ein hatt og eit muslingskal som merke. Messedagen hans var (og er) 25. juli.

Balladen «Sankt Jakob» byggjer på europeiske legendeforteljingar, som vart omsette til norrønt i høgmellomalderen. Det skjer to kraftfulle under i balladen. For det første sigler sankt Jakob frå Jødeland til Galicia på ein stor, flat gråstein, og for det andre vekkjer han sonen til den heidenske kongen i Galicia opp frå dei døde. Denne innsatsen gjer at det skjer eit tredje under eller storhending, den heidenske kongen let seg kristne med alt sitt folk. Bödl ser den flytande steinen som ein opphavleg kjerne i balladen, som balladeforteljinga kunne samle seg kring. Når sankt Jakob greier å vekkje sonen til den heidenske kongen opp frå dei døde, er det fordi han brukar ordets makt. I ein norsk variant etter telemarkssongaren Ellen Rolleivstad (1857) heiter det at sankt Jakob «han tok si bok i si hond,/dess meire han las, dess meire han song». Både det munnlege og det skriftlege ordet trengst altså om Jakob skal makte å vinne over døden. Med tilvising til Ådel Gjøstein Blom seier Bödl trefande at sankt Jakob her opptrer like mykje som trollmann som helgen.

Klaus Bödl har også skrive artikkelen «'Hielp mig Maria, milde møe'. Die Heilige Jungfrau in der Ballade», tematisk i slekt med Jakob-artikkelen. Bödl peikar på jomfru Maria sin heilt sentrale plass i verdsbiletet i mellomalderen, trass i at ho ikkje blir så mykje omtala i Bibelen. Bödl drøfter i denne samanhengen grensa mellom mellomalder og nytid, og

poengterer at nokon skarp overgang er det ikkje tale om. Jacques Le Goff sitt begrep *den lange mellomalderen* illustrerer tvert imot korleis mellomalderen levde vidare, ikkje minst blant såkalla vanlege folk og i utkantstrok – som t.d. Noreg. Men med reformasjonen vart det likevel offisielt slutt på den rolle jomfru Maria hadde hatt som formidlar mellom Gud og menneske.

Trass i at jomfru Maria spela ei så viktig rolle for mellomalderens menneske, er det berre bevart nokre få nordiske legendeballadar, (TSB B 1–4 og TSB B 8), som konkret og relativt utførleg går inn på legendestoffet om henne. Derimot er jomfru Maria glimtvis til stades i ei rad andre balladar, både i legendeballadar og andre, på ein måte som kan minne om funksjonen ho har på altarbilete og kalkmålingar, seier Bödl. Her synest eg «Olav og Kari» (TSB D 367) der jomfru Maria helsar Kari velkomen til himmelen, er eit godt døme. Ein av dei balladane Bödl elles trekker fram, er den historiske «Dronning Dagmars død» (TSB C 6). I denne visa kan vi studere korleis Vedel i viseboka si (1591) fjernar språklege referansar til jomfru Maria og erstattar dei med etterreformatorisk korrekte formuleringar. Bödl's grundige gjennomgang av Maria-referansar i nordiske balladar viser – trass i at det blir lite plass til å gå nærmare inn på tekstar og motiv – kor viktig ho har vore for balladediktarane og tilhøyrarane deira.

Såkornlegenden

Wilhelm Heizmann tek i artikkelen «Die apokryphe Kornfeldlegende in intermedialer Perspektive» for seg eit internasjonalt legendemotiv med stor utbreiing både i tekst og bilete. Det dreiar seg om den såkalla *såkornlegenden* som tradisjonelt er knytt til Josef og Maria si flukt til Egypt med Jesusbarnet, for å unngå Herodes' drapsplanar. Ifølgje legenden kjem Den heilage familien til ein åker der ein bonde er i ferd med å så korn. Dei ber bonden seia til Herodes' soldatar – om desse skulle dukke opp – at dei drog framom mens bonden sådde kornet. Seinare på dagen kjem soldatane, men då har det skjedd eit under: kornet er moge og bonden er i gang med skurden. På spørsmålet om ein familie med eit lite barn har passert, svarar bonden som rett er, at dei drog framom då han sådde åkeren. Soldatane tenkjer at det må vera lenge sidan, og snur. Slik blir Den heilage familien berga.

I artikkelen går Heizmann gjennom ei rad biletframstillingar av såkornlegenden, i bokmålingar og målarstykke, i timebøker og kyrkjemålingar. Geografisk er motivet utbreidd over store delar av Europa. Det er heller ikkje ukjent i balladediktinga, vi finn det i den – rett nok svært korte – danske legendeballaden «Flugten til Ægypten» (TSB B 3). Desutan dukkar det opp i ein svensk flygeblads-variant til «Sankt Stefan og Herodes» (TSB B 8). Dei eldste belegga på såkornlegenden går attende til midten av 1100-talet, noko som saman med den vide geografiske utbreiinga kan tyde på høg alder, meiner Heizmann.

Elles er det all grunn til å tru at såkornlegenden byggjer på tradisjonelle folkediktingsmotiv.

Ein nordfrisisk ballade

Er det slik at den nordfrisiske visa (frå øya Föhr) «A bai, a reder» bør reknast som ein legendeballade? Christoph Winter stiller dette spørsmålet i artikkelen «'Stolt an süverlick'. Zur Klassifizierung der altföhringer Ballade als christlich-moralisierendes Legendenlied». Det finst fleire variantar av denne balladen, dei eldste er oppskrivne i 1820-åra. Kanskje går tradisjonen attende til seinmellomalderen, seier Winter. Formuleringa *stolt an süverlick* gjeld den unge jomfrua som i opningsstrofa dansar med ein riddar, ho er *stolt og rein*. Handlinga dreiar seg om tre brør og ei syster, vakker og god. Men det finst ei svigerinne som er vond, og ho skuldar den unge systema for å vera med barn (utan å vera gift). Brørne kastar lodd om kven som skal straffe systema, og loddet fell på den yngste broren. I hagen utanfor huset høgga han hovudet av henne med sverdet. Men av blodet spring det fram voksllys, og det kjem flygande to kvite duer som hentar systema til himmelen. To svarte ramnar tek broren med seg til helvete.

Winters konklusjon er at den nordfrisiske visa må reknast som ein legendeballade. Det har han sikkert rett i, for som det går fram av handlingsreferatet, inneheld teksten fleire motiv og formuleringar med tilknytning både til balladediktinga generelt og til legendeballadane. Tittelen på visa er truleg lånt frå ein dansk variant av «Liti Kjersti og Brunsvein» – «Kong Valdemar og hans søster» (TSB D 346). Opphavleg har vel tittelen vore «A reder trääd a baiersdaans» = *ein riddar trødde ein belardans (friardans)*. Av parallellar som viser direkte til legendeballaden, kan nem-

nast motivet med duene som hentar den døde systera til himmelen, og vidare vokslysa som med eitt spring fram av blodet til den døde. I «Tor-gjus-døtrene» (TSB B 21) heiter det tilsvarande: «Så vitt som bloi rann/høie [høge] vokslyjosi ette brann». Dette lysunderet markerer at den unge systera må reknast som martyr, skriv Winter, med tilvisning til Bloms omtale i *Ballader og legender*.

Draumkvedet og Sólarljóð

I artikkelen «Heidnische Elemente in 'Draumkvedet' und 'Solarljóð'. Ein Versuch zur Klärung des geistigen Hintergrundes zweier skandinavischer Visionsgedichte» jamfører Jirí Starý desse to mellomaldertekstane. Alt Landstad såg likskapen mellom «Draumkvedet» (TSB B 31) og «Solarljóð», og han siterer frå det kristne diktet i *Norske Folkeviser* (1853). Dette nemner ikkje Starý så vidt eg kan sjå, og Landstad er heller ikkje på litteraturlista hans. Der står heller ikkje Bengt R. Jonssons arbeid *Om Draumkvædet och dess datering* (Stockholm, 1996), som Starý ville hatt nytte av å lesa.

I artikkelen stiller forfattaren opp ei rad fenomen som han diskuterer i høve til dei to tekstane, deriblant heidensk og kristent, visjonsmotivet, motivet med draken og brua, haldningar til kyrkje og kristendom. Starý konkluderer med at det er uvisst i kva grad eit studium av «Draumkvedet» og «Solarljóð» sett i samanheng kan bidra til balladeforskninga. «Solarljóð» er ingen ballade, og «Draumkvedet» er ein svært spesiell ballade, meir kompleks enn andre legendeballadar. Dette er ein interessant observasjon, og artikkelen inneheld elles mangt som lesaren kan ha nytte av. Innvendinga mi er likevel at arbeidet er for breitt lagt opp og manglar eit tydeleg fokus.

Odin i færøyske balladar

Kva for rolle spelar Odin i dei færøyske balladane? Lucie Korecká diskuterer dette spørsmålet i den interessante artikkelen «Høfðingi Myrkranna»? – Eigenschaften und Bewertung von Óðinn in den färöischen Balladen und in der altnordischen Überlieferung». Det er allment kjent at den norrøne hovudguden Odin spelar ei viktig rolle i eddadiktinga og

fornaldersogene. Særleg i eddadikta er det han som skaper orden og held sivilisasjonen oppe, mot kaoskreftene. Når det gjeld balladediktinga, stiller det seg annleis – her er Odin stort sett ukjend. Det er berre i dei færøyske kjempe- og trollballadane Odin framleis har ein plass. Grunnen til dette er sikkert, som Lucie Korecká også nemner, at dei færøyske kjempe- og trollvisene står mykje nærmare eit skriftleg tekstgrunnlag enn andre nordiske kjempe- og trollballadar.

I nokre få færøyviser er Odin framleis for Gud å rekne, seier Lucie Korecká, slike som «Regin smiður» (TSB E 51), første del av syklusen om Sigurd Fávnesbane (Sjurðar kvæði) og «Gátu ríma» (TSB E 34). I den sistnemnde balladen dreiar det seg som vi forstår, om gåter. Odin opptrer her som ein eldre mann og tek hovudpersonens plass i den gåte-tevlinga han skal vera med på. Men i lengda kunne ikkje Odin klare seg mot kristendomen, og miste følgjeleg rolla som skapande og ordnande gud. Han vart djevel og trollmann i staden. Dette ser vi både i kongesogene og i fleire færøyske balladar. Lucie Korecká siterer frå nokre slike, deriblant «Álvur kongur» (TSB E 58), ei vise som også er oppskrive på svensk. Her kallar den vonde Ásmund på Odin, og då kjem det ein einøygd mann som ingen kjenner. Det er sjølv sagt Odin, han søkk ned i jorda, dukkar opp bak kong Alv og gjev han banesår:

Óðin stoyttist í jørðina niður
undan brynju blá,
hann kom upp á baki hans,
gav honum banasár.

Språk i svenske legendeballadar

Tilhøvet mellom munnleg og skriftleg er stadig eit aktuelt forskingssemne i balladeforskinga. Samansett og vanskeleg å finne ut av er det også, i alle fall om ein ynskjer seg klare svar. I artikkelen «Mündlichkeit, Schriftlichkeit und Syntax: Satzverbindung in den ältesten schwedischen Heiligenballaden» drøfter Steffen Höder dette spørsmålet, og han er klar over utfordringane. Höder minner lesaren om at balladen primært er ein munnleg sjanger, men at det sannsynlegvis også har funnest ein skriftleg balladetradisjon. Dette er ein interessant innfallsvinkel til balladestudiet, det er noko eg sjølv diskuterer i ein artikkel i *Maal og Minne* (2011): «'Paa

gammelt Maal og paa Pergament'. Har det funnest ein skriftleg norsk balladetradisjon?»

Höders artikkel tek utgangspunkt i dei eldste svenske legendeballadane, og trekker inn svensk språkhistorisk forskning undervegs, deriblant arbeid av Elias Wessén og Sven-Bertil Jansson. Eit problem når det gjeld å avgjera kva som er eldre balladespråk, er at gamle språkdrag kan leva vidare i balladediktinga lenge etter at dei er ute av vanleg språkbruk, både i skrift og tale. Slik er det t.d. med eit uttrykk som akkusativ-forma *mørkan skog*, som er såpass lettforståeleg at det har kunna fungere som poetisk språk heilt inn på 1900-talet. Det same gjeld mange andre språklege fenomen, og derfor må jamføringar med språkhistoria gjerast med varsemd, noko Höder elles er klar over.

Höder gjev mange døme på ulike setningskonstruksjonar i det eldste svenske balladematerialet, og meiner at balladespråket må oppfattast som ein mellomting mellom talt og skrive språk. Det eg elles saknar i artikkelen, er ein diskusjon av balladespråket som *litterært språk*, for det er nettopp *det* balladespråket er. I ei slik drøfting kunne dei svenskspråklege *Eufemiavisene*, rimkrønikene frå svensk mellomalder og politiske viser frå svensk tidleg nytid vore trekte inn.

Konklusjon

Die nordische Ballade als religiöser Resonanzraum er ei innhaldsrik, variert og lærerik bok. Den er også aktuell, sidan boka set søkelyset på eit stoff som sidan reformasjonen har vore nedvurdert og forsømt, og som fortener å koma fram i dagen. At det kan vera enkelte ting å setja fingeren på, er så, men det skal ikkje skygge for verdien av denne boka.

Kjelder

Blom, Ådel Gjøstein. 1971. *Ballader og legender. Fra norsk middelalderdikning*. Oslo-Bergen-Tromsø: Universitetsforlaget.

Jonsson, Bengt R. 1989. «Bråvalla och Lena. Kring balladen SMB 56. I». I: *Sumlen. Årsbok för vis- och folkmusikforskning*, 49–166. Stockholm: Svenskt Visarkiv & Samfundet för Visforskning.

Jonsson, Bengt R. 1994–1995. «Om Draumkvædet och dess datering».

I: *Sumlen. Årsbok för vis- och folkmusikforskning*, 9–153. Stockholm: Svenskt Visarkiv & Samfundet för Visforskning.

Skjødt, Helge L. 1935. «De katolske elementer i trylleviserne». I: *Danske Studier*, 8–38, 97–123. København: Gyldendalske Boghandel.

Solberg, Olav. 2011. «'Paa gammelt Maal og paa Pergament'. Har det funnest ein skriftleg norsk balladetradisjon?» I: *Maal og Minne* 2011 (2): 67–95.

Vésteinn Ólason. 1991. «Literary Backgrounds of the Scandinavian Ballad». I: *The Ballad and Oral Literature*, red. Joseph Harris, 116–138. Cambridge, Massachusetts & London, England: Harvard University Press.

Olav Solberg
Universitetet i Sjøraust-Noreg
Institutt for språk og litteratur
NO-3801 Bø
olav.solberg@usn.no